

SZEMPONT

KATONA IMRE

EMBER ÉS MŰVÉSZET, ALKOTÁS ÉS BEFOGADÁS A NÉPKÖLTÉSZETBEN

Korunk meggyorsult fejlődésével párhuzamosan fokozódik az érdeklődés a népművészetek, közöttük a népköltészet iránt is: a lelkes művészetpártolók és a hivatásos művészek maguk is éppúgy gyönyörködnek színeiben, mint a különféle tudományágak képviselői, de a virágokat más-más célból gyűjtik össze és préselik le. E sok százból összefonódott közérdeklődést nehéz, ugyanakkor hálás dolog lenne kibogozni, a szövedék vörös fonala minden bizonnyal az az ösztönösen-tudatosan felismert jelenség, hogy bár a népművészetek legtöbb formája felett rég eljárt az idő, alkotásainak egész sora máig élvezhető, esetenként mintául is felhasználható. Vajon mi lehet ennek az oka?

Nem könnyű a felelet! Talán mert egyre jobban meg tudjuk közelíteni a népművészetek lényegét: egyszerű eszközökkel ábrázolja ember és ember, ember és természet viszonyát. A népművészet-népköltészet az emberiség gyermekkorába visz bennünket, amikor még tudomány-költészet és vallás együtt, összefonódva él, de nincsenek még hivatásos művészek, sőt önérvényű egyéniségek sem. A költészet maga sem szöveges csupán, hanem zenével, mozgással, esetleg cselekménnyel együtt él, és ha netán kiszakítjuk társadalmi környezetéből, a látszólagos egyszerűség azonnal nehezen érthető bonyolultsággá válik. Kezdetibb fokokon nem függetlenek még az egyes műfajok sem. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy pl. a törzsi társadalmak művészei szegényes lenne, sőt! Ha rövid a fegyverük, megtoldják egy varázslattal (pl. sziklarajzzal), vagy egy énekel (mágikus énekel). A szegényes anyagi eszközök, az egyszerű vérségi, osztatlan társadalom egyáltalán nem jelent szegényes képzelőerőt! Már a törzsi társadalmak művészei is választ keres és a maga módján talál is az embereket izgató három alapvető kérdésre: hogyan keletkezett a világ, ki teremtette az embert, és ki találta fel a természetben nem lelhető vívmányait (tűz, fazekaskorong, kultúrnövények stb.)? A költészet pedig segít a termelésben, mítosz (hitrege) és kultusz (ünnepi szertartás) szervesen összefonódik, csak később válik ketté, amikor feltűnően van a vallás. Az emberi élet menete tipikus: születés, avatás, termelés, harc, házasság, halál; ennek megfelelően rendeződnek el a szokások, a hiedelmek és az egész költészet is. A költészet még alkalmi és szertartásos, formája azonban kötetlenebb, mint ma: nincs szabályos verssor és versszak, következőképpen dallam helyett ütemismétlés, ritmikus szakaszok egymásutánja a zene jellemzője. E »régie« (törzsi) dal nem melodikus, hanem ritmikus. Mindenütt van ugyan kiváló vadász, táncos és előénekes, sőt még elringató vagy felrázó hatást kiváltó mesemondó is, de hivatásos művészegyéniség sehol!

Gondosabb kutatók e törzsi művészeteket elkülönítik a népművészetektől, mondván, hogy nem szabad elmosni a határt az osztatlan (osztály nélküli) és az osztott (osztály-) társadalmak között. Ebben tagadhatatlanul van is némi igazság, hiszen az osztálytársadalmakban voltaképp két művészet van: a hivatásos és a népi, ezek huzamos időn át élnek egymás mellett, vagy inkább fölött és alatt, koronként szoros kölcsönhatásban, amikor is inkább a hivatásos művészetek az átadók és a népköltészet a befogadó, esetenként épp fordítva. Nem vitás, hogy az időbeli elsőség a népköltészetet illeti, a fejlődés magasabb szintjére viszont inkább a hivatásos művészet-költészet jut el. De hát nem valamiféle verseny volt ez, mint ahogyan sokan szeretnék beállítani. Mi a helyzete a népköltészetnek az osztálytársadalmakban?

Mindnyájunk által elfogadott alapigazság, hogy az osztálytársadalmakban az uralkodó osztályok eszméi az uralkodók, hasonló a helyzet a hivatásos művészetekkel is. Az elnyomott osztályok mindenféle művészete tehát másodlagos, a hivatásos művészetekhez képest viszonylag elmaradott. Ráadásul a hivatásos művészetek magasabbra és gyorsabban is fejlődnek, a két művészet között mind szélesebb a szakadék, míg azután a népművészet ebben a »versenyben« végképp lemarad.

A helyzet korántsem ilyen áttetszően, sőt átlátszóan egyszerű. Az igaz, hogy a néphittől elkülönül a vallás, megfogalmazódnak (és meg is merevednek) hittételei, a hivatásossá vált varázslók, a papok, szervezett egyházakat alkotnak, kisajátítják a szertartásokat, mint ahogy az énekmondók és az írók, valamint a képző- és iparművészek is szívesebben szolgálnak a különféle udvarokat, mint a szegény, elmaradott népet. De! A tömegek továbbra sem tudnak írni és olvasni, mindennapi és ünnepnapra mondanójukat kénytelen továbbra is szóban kifejezni, és ha művészeti igényeikről nem gondoskodnak mások, megteszik ők: ellesik a szegényesebb körülmények között is követhető módszereket, eljárásokat, utánozzák a formákat; ez az utánzás azonban általában nem szolgálja, a másolás sem »üres« lapra történik, hanem sokkal inkább egy már hagyományos, tehát meglévő, bevált, közösségi és csak nehezen, lassan változó rendszerbe való beillesztést jelent.

Az osztálytársadalmak népművészete tehát legáltalánosabb vonásait tekintve még sokban hasonlít a törzsi társadalmakéhoz: az egyéniség (hivatásos művész vagy az alkotásokban jelentkező önérvényű egyén) még nem bontakozott ki, a művészet-költészet inkább közösségi, a változás belülről-kívülről indítatva egyaránt folyik, zajlik, de eközben minden előző forma megmarad, amely továbbra is használható. Tíz és tíz ezer éves hagyatékok élnek bekészen egymás mellett a mindenkori »legújabb« költészeti-művészeti vívmányokkal. Az osztálytársadalmak művészetét az elnyomott, dolgozó osztályok hordozzák. Ez csak annyit lép előre, amennyit a körülmények engednek, de nem marad változatlan. Az »elvett«, kisajátított varázsdal és ünnepi szertartások helyett tovább fejleszti a családi, emberi étellel kapcsolatos szokásokat, az udvari verses és hivatásos nagyepika helyett a szóbeli, prózai népmesét stb. Ahogyan közeledünk a mához és fokozódik az írásbeliség szerepe és jelentősége, az emlékezet megterhelését igénylő nagyobb elbeszélő műfajok helyett és mellett előtérbe kerülnek a kisebb terjedelmű és méretű alkotások. A nép figyelme is mindinkább elfordul a természettől és a felsőbb társadalmi köröktől, kezd önmagára tekinteni. Megjelennek a félnépi, félhivatásos előadók és alkotók, akik szerencsés esetekben egészen irodalomközelbe kerülhetnek. A szóbeli költészetben egyre több a népi hős (pl. a betyár), a lírában pedig a személyes vonatkozás (pl. a szerelem), jóllehet az »egyén« még mindig inkább típus, mint egyéni vonásai alapján felismerhető és elkülöníthető személyiség, hacsak át nem lépünk az irodalomba.

A művészetek egészének fejlődését illetően arra a következtetésre jutottak, hogy a folyamatos társadalmi-gazdasági fejlődéssel nem ilyen menetrendszerű pontossággal fejlődnek a művészeti tudatformák. Kétszeresen igaz ez a népköltészetre vonatkoztatva, melynek esetében — a nagy történelmi korszakok távlatában — utóbb már nem is fejlődésről, hanem inkább visszatorzulásról, degradálódásról beszélhetünk.

Mindezt és még sok minden mást is el kell mondanunk, hogy a népköltészet alapvető kérdéseire: az alkotás és a befogadás folyamatára rávilágít-

hassunk. A vázolt fejlődésrajz mellé még mellékelhetjük a népköltészet általános jellemzőjét, bár ezek már köztudottabbak: közösségi, hagyományos, változatokban élő, szóbeli stb. Mindezek szoros összefüggést alkotnak, egymásból következnek és belőlük is következik egy sereg más törvényszerűség. Akárhol kezdem is a hálót bogozni, kezembe van máris az egész: bonyolult, kiterjedt, nem is egyforma szemekből kötött, de felismerhetően egységes technikával készült. Ha kiiktatom az írásbeliséget, tudnom kell, hogy a szóbeliségben lehetetlen nemzedékeken át szóról szóra ismételni valamit; ha közösségi jellegűnek találok valamit, számolnom kell vele, hogy akkor a szerzőt, alkotót aligha fogom megtalálni és így tovább. Ha nincs egy alap- vagy összöveg, csak változatok végtelen sora, közbe kell iktatnom a típus, epizód, motívum és formula fogalmát, hogy a variánszövegekben elgazodjam és a szövegeket egymáshoz tudjam viszonyítani.

Néhéz e gondolkodást és módszert megszokni. Az irodalomtudományi, esztétikai fogalmak általában igazak a népköltészet vonatkozásában is, de csak áttételesen és a fő vonásokat illetően, mindenre tudunk példát és ellenpéldát is mondani, inkább tehát érvényesülő vagy elhalványuló tendenciákról, mint szilárd műfajokról, stílusról, stílusorszakokról stb. beszélhetünk. Így van ez az alkotás és befogadás kérdéseit illetően is!

A népköltészet csak látszólag egyszerű, valójában a kisebb tartalmak és formák fő jellemzője éppen hogy a rendkívüli változékonyság és igazán nagyon jó rendezői elv kell ahhoz, hogy ezeket a jelenségeket átfoghassuk. Ma már felismerhetők a népköltészeti alkotások, műfajok stb. mögött ható alapvető gondolkodásformák, így az ellentétpárokban való ábrázolás, melyet legújabban bináris oppozíciónak mondunk: ég—föld, fekete—fehér, jó—rossz, világos—sötét, fiatal—öreg és hasonlók nemcsak egyetlen korszak, nem is csak egyetlen népművészeti terület, hanem a költészetből a hiedelmekig bezárólag minden népi tudatforma eredendő jellemzője. De egész élete is ilyen ellentétpárokban fejezhető ki: szabályozatlan forma, kötöttebb gondolkodás; közösségi-egyéni együttes ellentéte, hagyományos és új ötvözete stb. egyetlen alkotáson, egy korszaknak, egy műfaján belül stb. Ugyanilyen redukálható az ábrázolásmód néhány alapvető eszköze (leírás, jellemzés, párbeszéd) is, melynek szerepe más a népköltészetben, mint az irodalomban és e három aránya adja meg egy-egy műfaj vagy korszak, illetve alkotás jellemzőjét. Hasonló kettőséggel jellemzi a népköltészet alkotásait nemzetközi és nemzeti szempontból, s ezek csodálatos összeforrottságban egyesülnek: elindul egy nemzetközi vándormondá, elér egy helyre, lokalizálódik, nemzeti hőse lesz stb.; ott indul el egy mondaképződés, vándorol tovább, fokozatosan veszíti helyi, konkrét, egyedi jegyeit, mindinkább interetnikussá, majd internacionálissá válik.

De az egész népköltészet fejlődése is csupa ellentétpárokban mozgó: már az egész ország hangos lehet egy új, modern magyar nótától, amikor még régisebb vidékeken, idősebb korosztályok éltetik a több évezredes műfajokat, mint amilyen pl. a siratóének és több más. Egy közösségen belül pedig a férfiak általában újítók, mint a »második nembeliek«, és ha mindkét nem el is hagyogatja szellemi javait, egy részét átveszik a gyermekek, esetleg a cigányok vagy egyes nemzetiségiek.

Csak ezek után merhetünk arra vállalkozni, hogy a népköltészeti alkotást és befogadást megérthessük.

A népköltészetben az alkotás egyenlő a változattal, a változat azonban közösségi, tehát személyi tulajdon nélküli, melynél az enyém-tied együttes elve érvényesül. Ebből az következik, veti fel szellemesen Voigt Vilmos, hogy »van saját változat, de nincs saját alkotás«. Még tovább is mehetünk: a közösség olyan szerzőnek tekinthető, aki folyton változtat valamit, nem ismer kész, végérvényes formákat, befejezett tényeket. Ezek szerint nem is volt soha összöveg, bár feltételesen számolhatunk vele, és ha ilyen nincs, magát a szerzőt, alkotót sem tudjuk megtalálni. Ha azonban a variálót, változtatót tekintjük — nem teljes értékű — alkotónak, a változtatást pedig alkotásnak, akkor a kérdést jobban megértettük és megközelítettük, bár nem merítettük ki teljesen. Alkotó már csak azért sem lehet a legtöbb esetben, mert egy-egy magyar népmesének több tucat, balladának több száz, dalnak pedig akár több ezer változata is lehet, márpedig szerzők ilyen nagy számáról csak akkor

beszélhetünk, ha a változtatók, variálók személyét tekintjük alkotóknak, szerzőknek. Ezek a szerzők nem ismerik a szerzői jogot, bárkitől bármit hallanak, megtetszik nekik, átveszik, adják tovább és eközben sajátjuknak tekintik, mert másként adták elő, mint ahogy hallották. A közösség azonban mindig jelen van és szerepe közvetlenebb, mint az irodalomban: nemcsak távlatilag kerül elé egy-egy alkotás, hanem azonnal beleszól az alkotás folyamatába: az előénekes intonál, a kórus átveszi; a mesemondó szavába belevágnak, kijavítják, dicsérik, megjegyzéseket fűznek hozzá, úgy viselkednek, mint a gyermekek a bábszínházban. Az alkotó tehát arra törekszik, hogy olyan darabbal álljon elő, mely új és mégis eléggé hagyományos ahhoz, hogy elnyerje a közönség tetszését, különben — kivált nyomtatás híján — akár azonnal feledésbe is merül.

Bármilyen lappangva is, az utóbbi időkben mégis felismerhető a népi alkotók széles skálája: ezek a közösségből valamely szempontból kiváló személyek többé-kevésbé már specialisták, de még nem hivatásos művészek. Lehetőségeik is korlátozottak: termelőmunkát kell végezniük, nem tanultak és nem is teljesen függetlenek. Minden szempontból köti őket a közösségi hagyomány, saját közösségük ún. elvárásai, befogadóképessége és tetszése. A népművészetben az egyén szerepe kisebb, a közösség nagyobb, mint a hivatásos művészetben. Itt a közösség segíti, egyben korlátozza is az egyéniség szerepét és kibontakozását, ha pl. az olvasmányok kiszorítják a mesét, nincs igény a mesemondás iránt, hiába van ugyanannyi jó elbeszélő, mint volt a múltban, a faluban egyetlen mesemondóval sem találkozunk többé. A vers, a költészet azonban az írásból újra és újra meglevenedhet, a szóbeliség elhanyagolása legtöbbször végleges elhanyagolás. A mi népdal- és mesetudásunk természetesen már másodlagos, nem eredeti.

Míg a hivatásos művész, valamint közönsége több-kevesebb mértékig szabad, a nép és a nép művésze egyáltalán nem! A népművészeti alkotásokat nemcsak egyéniségek hozzák létre, hanem adott közösségük is közvetlenül vesz részt a művek létrehozásában, fenntartásában, alakításában. A »Das Volk dichet« (A nép költ) romantikus túlzás ugyan, de a népi alkotások végső fokon mégiscsak az egyén és közössége közös termékei. »Talent ist dem Bauer so gut gegeben, als dem Ritter« (A tehetség a parasztnak éppúgy adva van, mint a lovagnak) — mondta Goethe —, de kibontakoztatásának számtalan akadálya van, egyetlen parasztból sem lett Goethe, elsősorban osztályhelyzete és korlátai miatt.

Az Egyéniség jelentkezésének többféle, de korlátozott megnyilvánulásait egyes kutatók túl-, mások épp ellenkezőleg: alábecsülték. Így az említett variálás (változtatás) és rögtönzés (improvizálás) inkább ösztönös, mint tudatos eljárás, nem annyira alkotási szándékból, mint inkább a szóbeli előadás tényéből következik.

A kezdeményező előénekes és előtáncos már az átlagnál kétségkívül biztosabb tudású egyén, de még mindig a népi *előadó* és nem alkotó egyik kezdeti típusa. Az előénekes pl. megadja a hangot, belekezd az énekbe, esetenként egész részeket (versszak stb.) elénekel és ezeket a többiek csak megismélik vagy refrénnel válaszolnak rá. Nem szakadnak el a közösségtől; fonóban, búcsún, menetelés közben intonálnak, s társaik néhány ütem vagy sor után kapcsolódnak be az éneklésbe. Szívesen vállalkoznak egyéni előadásra és társaik betanítására. Fokozott szerepük van, illetve volt az egyházi népénekek előadásában, az éneklés vezetésében. A hívők jelentős része az idegenszerű énekeket náluk nélkül el sem kezdte. Külön énekezők voltak megszabott, hagyományos alkalmakkor (halotti virrasztó, búcsú, menetelés stb.).

A *nótafa*, *mesefa* már specialista, bőséges repertoárral rendelkezik, de még mindig nem igazi alkotó. A nótafa voltaképp az előadói vagy alkotói egyéniség hagyományos közösségben jelentkező kezdeti típusa, akit társainál nagyobb daltudás és biztosabb, egyénibb előadásmód jellemez. Társadalmi szempontból a szegény sorsúak között voltak legnagyobb számban találhatóak, és az újabb időkben fokozott szerepük volt a különféle vándoroknak (hajcsár, mesterlegény, summás stb.). Míg a népi költők között a férfiak, a hagyományos nótafák között mindig a nők voltak nagyobb többségben; az egyes kor-

osztályokat illetően pedig az idősebbek, bár a nőknél nagyobb az évről-évre szerinti szórtság. Társadalmi helyzet, nem és életkor, valamint egyéni ízlés szerint ismertek több régi vagy több új stílusú dalt, részesíthettek előnyben egyes műfaji csoportokat és alkotásokat, illetve dal-, dallamfordulatokat és típusokat. E nótafák az átlagnál tanulékonyabbak, dalkincsük nagyobb: elérheti az 5—600 darabot: »mindenik egy-egy kiadatlan, élő népköltési gyűjtemény« — mondja róluk Vikár Béla. Nemcsak befogadók, hanem tevékeny továbbadók is egyszersmind: kisebb-nagyobb közösségük szívesen tanul tőlük, sőt utánózzák is őket. Egészen kivételesen az is előfordul, hogy valósággal iskolát teremtenek, de ez gyakoribb a mesemondásban, mint az éneklésben. Amde a tőlük tanult dalokról az egyéni jegyek a terjedés folyamán újra csak letörölődnek és az alkotás minden ízében beilleszkedik a hagyományos stíluskeretekbe.

A nótafák kiemelkedésének több fokozata, illetve típusa is van. Zárt, hagyományos közösségekben a jó előadó is szinte észrevétlenül simul bele az általános énekstílus hullámzásába. A nótafa valamivel több, mint a jó előadó, ő szívesen és szépen énekel, esetleg már nem is tud vagy nem akar a többivel együtt dalolni. Még ha hagyományos műfaji-tematikai-formai keretek között marad is, lehetőleg elkerüli a gépies ismétlést: teljesebb, tetszetősebb, esetleg újszerűbb változatban éneklí és tanítja dalait. Némelyik jelentősebben módosít a szövegen, de dallamot szinte soha nem alkotnak. A nótafa tudatosan új és új dalok tanulására törekszik: mindig többet, szebbet, esetleg különlegesebbet is szeretne tudni másoknál, hogy vezető szerepét megőrizze. Mindegyik már más-más egyéniség; a névtelenségből azonban csak azok tudtak kilépni, akik kis közösségüket otthagyták. A nótafa tehát nem tekinthető alkotónak, mint korábban vélték, hanem a népi előadó fejlett típusa, aki az átlagosnál csiszoltabban és egyénibb előadásban énekel. Már bizonyos specializálódás, tehát munkamegosztás figyelhető meg közöttük.

Az egyéniség szerepe kisebb a kötött szövegek és dallamok, mint a prózai epikumok körében, ezért az egyéniség szabadabb kibontakoztatása figyelhető meg a *mesemondók* körében, kik között világgjárt, olvasott emberek is lehetnek. Míg a férfiak a hősiessé, tréfás történetekre, a nők inkább a családi, vallásos elbeszélésekre specializálódnak. A férfiak epikusán bőbeszédűek, mint a stílusuk túlzással és egyéb hősepikai maradványokkal, a nők stílusa viszont tartózkodóbb, líraibb, még ugyanazt a jelenetet sem meséli el egyformán. De nemcsak nemek és kor szerinti, hanem egyéb egyéni különbségek is adódhatnak. Az egyik mesemondó széles gesztusokkal, arcjátmékkal, a beszédstílus megváltoztatásával, sőt fel és alá mozgással kíséri és teszi szemléletessé produkcióját, a másik viszont szenttelen arccal beszél, de stílusa szuggesztív, díszes, csodás, úgyhogy azzal hat legjobban. Általában is igaz az, ahol szövegcentrikus egy-egy produkció, ott a gesztusok kevesebb szerephez jutnak és fordítva. A mesemondók egyébként reprodukáló, tehát utánamondó és alkotó, vagyis új meséket is előállító típusokra oszthatók, ezek között van az epikus *Fedics Mihály*, a hatalmas memóriájú *Ámi Lajos* (261 mesével) és a szélsőségesen egyéniesült *Tombácz János*, kinek meséi ezután látnak csak napvilágot.

Mindezek a specialisták a készen kapott hagyományanyag nagyobb tudásával, jobb előadói és főként ügyesebb rögtönző, aktualizáló hajlandóságukkal tűnnek ki elsősorban. Ők inkább a hagyomány kiteljesítői, mint újítók, bár közvetítéseik, egyéni »javaslataik« kétségkívül szerepet játszanak a hagyomány fenntartásában és fejlesztésében. A közösségi átvétel esetén azonban ezek a kevéske egyéni jegyek is jórészt letörölődnek.

Főként az írásbeliséggel való közvetlen találkozás hívja életre már századok óta a félnépi, átmeneti típusú alkotókat, kiknél kezdeti fokon már szerzői öntudat is jelentkezik, nevük szűk körben és időn belül ismert, alkotásaikat ők maguk vagy mások még előadják, de már a rögzítésre tolódik át a fő hangsúly. Némelyik már nem is mindennapi munkájából, hanem művészi tevékenységéből próbálja magát fenntartani. Régtől fogva megfigyelhető köztük sok falusi értelmiségi (alsópap, kántor, tanító, deák stb.), tanultabb paraszt (vőfélykedő, rigmusmondó ember), katonaviselt altiszt, kisiparos stb. Míg az említett népi »alkotók« többsége voltaképp *amatőr*, a félnépi figurák között

már sok a *dilettáns* is. Ismertebb történeti típusa a hivatásos *énekmondó* és ennek újkori népi megfelelője, a *históriás*, valamint az irodalomközelbe jutott népi *verselő* és *hírversíró*, s végül a hivatásos művészetek felé tartó ún. *őstehetség*.

A vándor *históriások* régi hagyományok folytatói: énekszóval adták elő epikus szövegeiket, de már nyomtatott formában, ponyván is árusították. Nem koldulásból, hanem az eladott ponyvafüzetek árából tartották fenn magukat. Elsősorban a vásári sokadalmakat keresték fel, ahol a nyilvánosság előtt szerepelhettek. A *históriások* többsége valóban maga írta időszerű szövegeit, melyekhez a híreket magának kellett összeszednie. Gondosan ügyelt arra, hogy előadásában az átéltség, szövegében pedig a fokozódó zsigalom hatása érvényesüljön. Az adott ponyvai nyolcadrét keret megszbta az alkotás terjedelmét, melynek minden egyes versszaka egy-egy önálló kép is volt egy-szersmind; talán ebben tért el legjobban a népballadától. A *história* egyébként az új stílus népdalt éppúgy követte, mint *Petőfi* verseit és a magyar nő-tákat. Mivel dallamra énekeltek, a prozódia valamivel jobb volt, mint a hírv-verseké és egyéb népi költői alkotásoké.

Délkelet-Dunántúl területén a *históriázásból* fejlődött ki a *hírvers* száza-dunk első évtizedeiben. Itt a dallam és vele együtt az élőszóbeli előadás is legtöbbször elmaradt, inkább *olvasmányként* vásárolták e műveket. A hírv-ersek voltaképp *verses hírek* voltak, amint az elnevezésükből is kitétszik, tehát a közlés volt elsődendű szerepük. A »jó« esetet tüzték tollhegyre, ismertették röviden, humorosan vagy moralizálva. A XIX. századi népies-nemzeti iskola mo-dorában íródtak e versek, de dallamukat vesztvén, sokszor feloldódtak a prozódia merev szabályai. A versek nagyobb része már egyénekhez köthető, tehát stílusjegyeik alapján elkülöníthető, de többnyire még tipikus helyzetek és típusemberek a szereplői.

A *népi költő* a népi alkotó legfejlettebb típusa: olyan egyszerű száрма-zású verselgető, aki kis közösségének írja közérthető, rendszerint alkalmi köl-teményeit. Nagyobb részük amatőr, kisebb részük dilettáns, amint a különféle elnevezések és gúnynevek (verselő, versfaragó, versíró, verskovács, rímelő, rímfaragó, rímkovács stb.) is mutatják. Népünk többnyire *poétás embereknek* ismeri ezeket, míg az írók-költők *falusi múzsa* elnevezéssel is illették őket.

Bizonyos fokú irodalmi műveltség, a ponyva és klasszikus költőink hatása érződik műveiken, az átlagnál nagyobb a költői hivatástudatuk, legtöbbször kis közösségük életének megjavítására törekcsenek. Rendszerint több műfaj-ban is próbálkoznak, de mindig van kedvenc és sikeres forma ezek között is. Többségük még »fejben« alkot, azután veti papírra műveit; baráti, családi, ünnepi körben hangosan felolvassák, esetleg utána is csiszolnak még szövegei-ken, máskor leírják, tovább küldik, legritkább esetben saját gyönyörűségükre rögzítik csak. Csak kevés népi költő jelentkezik nyomtatásban, híruk-nevük sem terjed túl szülőföldjük határán, ott viszont ismertebbek lehetnek még az országos nagyságoknál is, sőt egyeseknek az irodalmat, költészetet jelentik: idézgetnek, olvasgatnak műveikből, lemásolják és tovább is adják. E népi költők ettől függetlenül sem feltétlenül népszerűek, hiszen már olyan foglalkozást űznek, mely nem illeszkedik bele a hájszás paraszti termelőmunkába, legalábbis amikor írnak, mert a legtöbbje azért még kétkézi munkájával és nem verseivel tartja fenn magát.

A népi költők már nem népköltészeti, de még nem irodalmi értékű alkot-ók; e két illetékes szaktudomány sokáig meg is feledkezett róluk. A többség sok mindennel próbálkozik: köszöntők, verses levelek, hazafias és szerelmes versek írása stb. Szinte törvényszerű azonban, hogy elsősorban élményeiket és nézeteiket öntik versebe, továbbá a helyi eseményeket kommentálják, néha túllátnak közösségi korlátaikon is.

Személyiségük azonban még nem teljesen bontakozik ki, majdnem min-dig közösségük nevében és érdekében alkotnak; hű tükrei koruk, népük és csoportjuk nézeteinek, biztos kézzel tudják a mindenkori társadalmi igényeket kielégíteni. Öntudatosabb rétegek már a századfordulón közeledett a baloldali mozgalmakhoz, a leghetségesebbek utóbb a népi írók tábortól gyarapították.

Akárhogy is van, a folklór és benne a népköltészet már nem menthető át újabb korokra. Nemcsak a folklór, hanem az irodalom felől is folytonos a

közeledés: a divatos magyar nóták, slágerek és a modern tömegdalok előbb a városi munkás, polgári, majd a falusi tömegeket, elsősorban az ifjúságot elhódítják és így a népköltészetet és népzeneét »felülről« kell terjeszteni. Mind az alulról, mind pedig a felülről érkező átmeneti formák elősegítik a két költészet közeledését, végső fokon pedig a hivatásos költészet győzelmét. E közeledés a néptömegek társadalmi mozgásának irodalmi síkon való jelentkezése, roppant lassú, bonyolult és kölcsönhatások keresztüében zajló folyamat, de főbb törvényszerűségeit sem mindig sikerült megnyugtatóan tisztáznunk, sőt még a mai folklór műfajait és szerepét is nagyon nehéz meghatározni. A szóbeliség ugyan ma is virágzik, de az alkotások többsége már nem a tömegek, főként nem a falusiak körében keletkezik. Az átvett alkotások élettartama rövid, a rajtuk eszközölt változtatások minimálisak. Sem a hagyományos folklór megmaradt műfajai, sem pedig ezek a tömegdalok (már és még) nem fejezik ki maradéktalanul korukat, ez a kiváltság a hivatásos művészetek számára van »fenntartva«, mely könyvön, rádión, filmen és a tévén keresztül ma már mindenki élvezhet.

A mai folklór már csak halvány árnyéka régi önmagának, az új tömegművészet pedig csak lépcsőház a hivatásos művészetek emeleteire. Mindkettő arra jó, hogy alapozzon, öntevékenységet biztosítson, izlésre neveljen; e szép szerepet azonban a folklór tölti be teljesebben.

Nem kell azonban folklórtemetést rendezni! Nemcsak azért, mivel 700 millió írástudatlan ember él a földön, és ha arányuk csökken is, de számuk gyarapodik, ezek tehát kényszerűen szóbeliségben élnek még ma is, hanem azért sem, mert amilyen összkomfortos lesz mai életünk, úgy vágyunk vissza gyermekkorunkba, amikor még öntevékenyek voltunk, sírtunk és neveltünk, kapcsolatunk közvetlen volt társainkkal és a természettel; amikor még mondanivalónkat mindenki közvetlenül megértette, amikor a képzelet bőven buzoghatott, amikor még külön, önálló művészetről nem is tudtunk, de már játszottunk, daloltunk és mesét hallgattunk vagy mondottunk mi magunk is.

Hiába járt el az idő a folklór felett, csúcsai túlérnek a felhőkön, mindig napfényben ragyognak. Annyira emberiek és általánosak, hogy Kallós Zoltán írástudatlan énekese, Szályka Rozália maga és társai életének minden fontosabb mozzanatát dalban ki tudta fejezni, példát adott nekünk is, de forrást buzogtat hivatásos művészeknek is. A folklór csúcsai tehát példa és mérték, az emberiség normális gyermekkorának emléke. Ahogyan a nép nem képes tudatosan megfogalmazni, hogy valami miért tetszik neki, úgy mi sem mondtuk még ki az utolsó szót a népköltészet oly kicsinyke, oly korlátozott, de mégis oly örökszép alkotásairól.

IRODALOM

A *Néprajzi Lexikon* [s. a.], az *Esztétikai Kislexikon*, valamint a *Világirodalmi Lexikon* címszavain kívül főként a következő összefoglaló műveket használtuk, illetve ajánljuk:

1. Dömötör Tekla—Katona Imre—Ortutay Gyula—Voigt Vilmos: *A magyar népköltészet*. 2. kiadás. Bp. 1974. (További irodalommal)
2. Voigt Vilmos: *A folklór esztétikájához*. Bp. 1972.
3. Voigt Vilmos: *A folklóralkotások elemzése*. Bp. 1972.